

Ольга Ніколаєнко

ПРАВОВИЙ СТАТУС ПОЛЬСЬКИХ ЖІНОК У НАДДНІПРЯНЦІНІ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Проаналізовано особливості правового статусу польських жінок у Наддніпрянщині у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. Визначено основні права жінок у цивільно-правовій і політичній сферах, а також у трудовому праві. Виявлено, що належність польок до католицького віросповідання спричинила особливості шлюбного законодавства.

Ключові слова: польські жінки, права жінок, правовий статус, Наддніпрянщина.

Історія жінок – одна із провідних тем сучасної історіографії, – пов’язана з антропологічним поворотом в гуманітарних науках. Завдяки зміні ставлення до людини, її життя, матеріального і духовного світів стало можливим вивчення історії повсякденності, маргінальних соціальних груп, зросла вагомість візуальних та усних джерел тощо. Історія жінок – половини людства – приваблює істориків відкриттям нових сторінок буденної історії, приватного життя, ментальних уявлень та життєвих стратегій.

Українські історики/-ні зробили суттєвий внесок у дослідження минулого українських жінок. Їхні наукові розвідки охоплюють різні історичні періоди, верстви населення, присвячені різноманітній тематиці [1]. Малодослідженими залишаються проблеми, пов’язані з історією жінок інших національностей, які мешкали на території України. Саме намаганням заповнити цей пробіл в історіографії і визначена мета дослідження, присвяченого історії польських жінок Наддніпрянщини у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст.

Питання історії жінок, як окремої соціальної групи, охоплює різноманітні сфери життєдіяльності – громадського і приватного життя, політичної свідомості й соціально-економічних трансформацій, освіти, культури тощо. Однак підставою для аналізу цих проблем є правовий статус жінок, що обумовлював їхнє становище у суспільстві, впливав на можливості у різних сферах, визначав соціальні функції і практики [2]. Аналіз правового статусу польських жінок у пореформений період у Наддніпрянщині стане основною метою цієї статті.

Королівство Польське, що ввійшло до складу Російської імперії ще наприкінці ХVІІІ ст., хоч і послужувалося загальноімперськими законами, але через різні причини мало деякі юридичні особливості. Поляки, які проживали на території українських губерній, користувалися тими самими правами, що й інші піддані імперії. Обмеження національних і майнових прав польського населення південно-західних губерній, що цілеспрямовано впроваджувалося царським урядом, неодноразово висвітлювалося в літературі [3].

Польське жіноцтво, яке мешкало у Наддніпрянщині, хоча й підпорядковувалося загальному законодавству, але через належність до католицької віри мало дещо відмінні права у шлюбі. У статті проаналізуємо особливості правового статусу польських жінок українських губерній.

Тема правового статусу жінок в ХІХ ст. в історіографії не нова. Ще на зламі ХІХ – на початку ХХ ст. чимало провідних громадських діячів – юристів та істориків – писали про нерівноправність юридичного становища жінок [4; 5; 6]. Нині багато українських і російських дослідників звертаються до цієї проблематики, намагаючись глибше проаналізувати можливості жіноцтва у приватній сфері та публічній діяльності [7; 8].

Однією з найгрунтовніших праць з цієї теми є докторська дисертація російської дослідниці С. Ворошилової. У ній, зокрема, авторка зазначає, що “правове становище жінки визначалось багатьма факторами: станом, національно-релігійною приналежністю, місцем проживання тощо” [9, с. 22]. У центрі уваги дослідниці – православна жінка, яка переважно проживала у європейській частині Росії.

Правове становище жінок визначалося системою прав та обов’язків, що ґрунтувалися на основних принципах підданства у Російській імперії. Фактично закон закріплював нерівність жінок і чоловіків, що було притаманне також і іншим європейським країнам.

Згідно із законом, заміжня жінка фактично перебувала під владою чоловіка, зобов’язуючись коритися йому, “перебувати до нього у любові, повазі та необмеженій слухняності”, проживати разом, слідувати за чоловіком у разі зміни місця проживання [10, с. 18].

Вступ у шлюб з чоловіком вищого стану супроводжувався для жінки підвищенням її правового статусу, а привілеї, пов'язані з його чином, званням, станом, вона зберігала навіть у випадках вдовування чи при розлученні [10, с. 11]. Однак станові привілеї не розповсюджувалися на чоловіків, які брали шлюб з жінкою вищого стану, та дітей від цього шлюбу. Закон лише дозволяв жінці пожиттєво зберігати свої станові права та привілеї.

Обмеження особистих і майнових прав заміжньої жінки полягало у неможливості без згоди чоловіка давати на себе векселі, укладати договори особистого найму, змінювати місце перебування та отримувати паспорт, вступати на державну службу чи навчання (ст. 103, 107, 2202, 2203) [10, с. 11–12, 164]. З 1894 р. кожна особа повинна була мати вид на проживання, який отримував лише чоловік на всю родину. Окремий вид на проживання жінка могла отримати лише за згодою чоловіка або батька [10, с. 248–249].

Особливістю правового статусу польок виступала їхня релігійна належність до католицького віросповідання. Оскільки церква була відповідальною за укладання шлюбів, то саме шлюбне законодавство різнилось у православних і католиків імперії.

Згідно з Повним Зводом законів Російської імперії, шлюб був церковним і здійснювався за правилами й обрядами церкви без втручання світської влади. Умови вступу до шлюбу для католиків були такими самими, як і для православних, а саме: добровільність і правоздатність обох майбутніх членів подружжя, згода батьків чи опікунів, а для деяких категорій службовців – начальства, відсутність іншого шлюбу (ст. 61–67) [10, с. 6–9]. Шлюбний вік визнавали 18 років для чоловіків і 16 – для жінок.

Якщо один з подружжя був православним, у такому разі вінчання відбувалось у православній церкві за всіма правилами та обрядами. Однак напередодні укладання шлюбу один з подружжя, хто не належав до православної віри, мав дати розписку в тому, що “не будет поносить своих супругов за православие, ни склонять их через прельщение или угрозы, или иным способом к принятию своей веры” (ст. 67) [10, с. 8]. У разі, коли шлюб укладався лише православною церквою, від майбутнього подружжя вимагали принести довідку з місцевої поліції про правоздатність і відсутність інших шлюбів. Якщо шлюб православної/-ого з католиком/-чкою був зареєстрований лише католицькою церквою, він визнавався недійсним. Фактично законодавство закріплювало привілейоване становище православної церкви.

Релігійна строкатість південно-західних губерній привела до появи у законодавстві статті, згідно з якою, якщо один з майбутнього подружжя належить до католицького віросповідання, а інший до іншої християнської, але не православної, віри (наприклад, протестантська чи вірмено-григоріанська тощо), шлюб укладався священником тієї віри, до якої належить наречена. У разі, якщо це католицький священник і він відмовлявся реєструвати цей шлюб, то це мав право зробити священник іншого віросповідання, до якого належить наречений. Віросповідання дітей у таких шлюбах визначалося загальним правилом: синів хрестити у віру батька, доньок – у віру матері, якщо не зазначено інше у шлюбному договорі (ст. 75) [10, с. 9].

У шлюбі за подружжям визнавалися ті самі майнові права, що і для всіх підданих імперії. На відміну від багатьох європейських країн, у Росії визнавали майнову самостійність жінки у шлюбі, що означало право роздільної власності (ст. 110). Тобто придане та майно, придбане на ім'я дружини до або під час шлюбу, вважалося її окремою власністю. У Чернігівській та Полтавській губерніях закріплювалося спільне володіння цим майном, що полягало у необхідності отримати згоду чоловіка на розпорядження ним і забороні без згоди жінки обтяжувати його боргами чи відчужувати. Якщо жінка вела торгівлю окремо від чоловіка, її особистою власністю був також торговий капітал, яким вона розпоряджалася самостійно [10, с. 180].

Майнова самостійність жінок була надзвичайно важливим і прогресивним пунктом російського законодавства, який позитивно відрізняв майнове становище жінок у Російській імперії від Західної Європи, на що неодноразово звертали увагу в літературі [11, с. 81–82].

Обмеженими можна визнати спадкові права жінок, що їх розраховували по низхідній та боковій ліній споріднення. Сини мали право на спадок у рівних долях, а дочки при синах отримували 1/14 нерухомого та 1/8 рухомого майна (ст. 1130). За відсутності синів дочки ділили майно порівну (ст. 1132) [10, с. 96–97].

У Чернігівській та Полтавській губерніях дочки не отримували спадку при синах, а їхня доля спадщини визначалася приданим, яке їм надавалося при укладанні шлюбу. Якщо ж батько помер, не залишивши заповіту щодо розміру приданого, воно визначалося в розмірі $\frac{1}{4}$ від його майна. При цьому, якщо серед спадкоємниць були вже заміжні, які отримали придане, то $\frac{1}{4}$ частка майна вираховувалася від кількості сестер [12, с. 59–60]. Материнське майно розподілялося порівну між усіма дітьми, незалежно від статі (ст. 1005, 1133, 1139) [10, с. 86, 97].

Якщо подружжя було бездітним, спадкування велося по боковій лінії. Сестри при братах не мали права спадкування. Загальне правило було таким: родові батьківські володіння переходили до роду чоловіка, а дружини – до материнського роду.

Закон “Про розширення прав спадкування по закону осіб жіночої статі” від 3 червня 1912 р. розширив можливості жінок у спадкуванні, надавши їм право рівного поділу рухо-

мого майна. При спадкуванні земельного майна доля сестри при браті становила 1/7, що слугує доказом непослідовності реформування спадкового права.

Дослідниця Г. Мягких вважає, що політика російської правової системи загалом була спрямована на перешкоди щодо подрібнення родових господарств, чим можна пояснити і поміркованість розширення майнових прав жіноцтва [13, с. 87].

Розірвання шлюбу за життя подружжя, згідно з догматами католицької церкви, є неможливим. Можна говорити лише про розлучання (з рос. – разлучение), що може здійснюватися на невизначений і визначений терміни [14, с. 160–161]. Визначений термін, підставою для якого є перелюб, жорстоке ставлення до одного з подружжя або скоєння злочину, може бути встановлений за взаємною згодою. Розлучання на невизначений термін мало своїм наслідком неможливість у подальшому вступити у новий шлюб.

У разі змішаного шлюбу, де чоловік і жінка належали до різних християнських церков – православної та католицької, – процедура розлучання належала духовному судові православної церкви.

Треба зазначити, що важливим чинником під час розірвання шлюбу був соціальний статус осіб. Розлучення для жінок з нижчих станів було практично неможливим, а для дворянок – відносно легшим, ніж наказувало цивільне чи церковне законодавство [15, с. 54; 11, с. 79].

У країні з абсолютною монархією населення було позбавлене політичних прав. Право обирати в органи місцевого самоврядування в Російській імперії отримали чоловіки після впровадження земств у 1864 р. Жінки, чий майновий стан відповідав наявному цензу, могли за довіреністю передавати своє право участі у виборах не лише родичам – батькам, чоловікам, синам чи братам, – а й іншим особам. Пізніше наказ 1912 р. обмежував коло родичів, яким жінки могли передавати свій голос. Як зазначає С. Ворошилова, під час виборів до Державної думи в 1905 р. чоловіки вільно користувалися наданим їм жінками право голосу, отримавши від останніх довіреності з таким формулюванням “У всьому законно заподіяному за цією довіреністю я тобі вірю, сперечатися і перечити не буду” [9, с. 43].

У соціально-економічній галузі права жінок були значно обмежені. З 60-х рр. XIX ст. жіноча праця починає застосовуватися у друкарнях, приватних конторах. Пізніше жінки стають касирами на залізницях, телеграфістками, працюють у поштовому відомстві та в педагогічній сфері [16, с. 204]. Вони також могли займати фельдшерські або акушерські посади в жіночих медичних установах. Однак жінки так і не були допущені до державної служби, відповідно втрачаючи право на пільги і переваги, передбачені для державних службовців, а їхня праця оплачувалася значно нижче, ніж чоловіків.

Жінки мали право на отримання пенсії. Так, учительки, які мали кваліфікаційне свідоцтво та виконували свої обов’язки, мали право на пенсію, якщо могли довести відсутність інших засобів існування [17, с. 283]. Пенсія вдови чиновника надавалася на всю родину, нероздільно матері і дітям. Якщо ж жінка хотіла вилучити свою частку, вона могла претендувати на половину пенсії [18, с. 10].

Жінки мали змогу отримувати промислове свідоцтво купця і продовжувати ремісничу справу у випадку смерті чоловіка, але закон обмежував їх право впливати на рішення щодо функціонування певних галузей виробництва [13, с. 88].

Інтенсифікація економіки і ріст промислових підприємств у Росії у другій половині XIX ст. викликав потребу в новій робочій силі, тому в цей період активно запроваджувалася жіноча праця у фабрично-заводському секторі. На відміну від європейських країн, у яких регулювалися питання праці і оплати відпустки вагітним жінкам-робітницям, створення умов для матерів-годувальниць, російське законодавство лише регулювало питання нічної та позаурочної праці, умов праці на шкідливих підприємствах [9, с. 47].

Жінки мали й особливі права у кримінальній сфері. Так, вагітні жінки, жінки з малолітніми дітьми мали особливий статус і позбавлялися деяких видів покарань, а також отримували пом’якшувальні покарання [19].

Отже, польські жінки у політичній, соціально-економічній і майновій сферах користувалися тими самими правами, що й інші жінки імперії. Ці права були обмежені, що і визначало нерівноправне становище жінок у суспільстві, впливаючи на їхні можливості здобувати освіту, опановувати певні професії, отримувати гідну заробітну плату тощо. Залежне становище жінок було особливістю шлюбно-сімейних взаємин, де жінки, хоч і мали певну майнову свободу, але не мали рівних прав з чоловіками. Підпорядкування шлюбних відносин церкві визначило особливості укладання та розірвання шлюбу в польок, але тут закріплювалися переваги православної церкви.

Література

1. Електронна бібліотека Української асоціації дослідників жіночої історії. — Режим доступу : <http://www.womenhistory.org.ua/index.php/elektronni-resursi/16-elektronna-biblioteka>
2. Скотт Дж. Гендер : полезная категория исторического анализа/ Дж. Скотт // Введение в гендерные исследования / под ред. С. Жеребкина. Ч. 2 : Хрестоматия. — Харьков, Санкт-Петербург, 2001. — С. 405–436.
3. Щербак Н. О. Национальна політика царизму на Правобережній Україні (II половина XIX — початок XX ст.) / Н. О. Щербак, М. Г. Щербак — К., 1997.
4. Женское право. Свод узаконений и постановлений, относящихся до лиц женского пола. — Санкт-Петербург, 1873.
5. Орович Я. Женщина в праве. С приложением всех постановлений действующего законодательства, относящихся до лиц женского пола / Я. Орович. — Санкт-Петербург, 1895.

6. Гессен И. В. Влияние законодательства на положение женщин / И. В. Гессен // Право. — 1908. — № 51.
7. Еволюція правового становища жінок: Історія і сучасність / О. М. Руднева, О. Р. Дашковська (упор.); А. П. Гетьман (наук. ред.). — Харків, 2000.
8. Дашковська О. Р. Жінка як суб'єкт права в аспекті гендерної рівності / О. Р. Дашковська. — Харків, 2005.
9. Ворошилова С. В. Правовое положение женщин в России в XIX – начале XX вв. : автореф. на соискание ученой степени д-ра юрид. наук: 12.00.01. "Теория та история права и государства; история учений о праве и государстве" / С. В. Ворошилова. — Саратов, 2011.
10. Свод законов гражданских / Свод законов Российской империи. — Т. X. — Санкт-Петербург, 1900.
11. Жіночі студії в Україні : Жінка в історії та сьогодні / за ред. Л. Смоляр. — Одеса, 1999.
12. Квачевский А. Права женщин по законам Черниговской и Полтавской губерний / А. Квачевский // Журнал гражданского и уголовного права. — Кн. 3. — Санкт-Петербург, 1877. — С. 25–109.
13. Мягких Г. Майнові та особисті немайнові права жінки в українських землях другої половини XIX – початку XX ст. / Г. Мягких // Вісник академії правових наук країни. — 2007. — № 3. — С. 86–94.
14. Загоровский А. И. Курс семейного права / А. И. Загоровский. — Одесса, 1909.
15. Тишкин Г. А. Женский вопрос в России: 50–60-е годы XIX века / Г. А. Тишкин. — Ленинград, 1984.
16. Пиетров-Эннкер Б. "Новые люди" России. Развитие женского движения от истоков до Октябрьской революции / Б. Пиетров-Эннкер. — Москва, 2005.
17. Лизогуб В. А. Законодавство про основні політичні і громадянські права і свободи підданих Російської імперії у II половині XIX – на початку XX ст. — дис. на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук : 12.00.01 "Історія держави і права" / В. А. Лизогуб. — Харків, 2004.
18. Свод законов гражданских / Свод законов Российской империи. — Т. III. — Санкт-Петербург, 1900.
19. Ворошилова С. В. Аспекты борьбы с женской преступностью в дореволюционной России / С. В. Ворошилова // Информационная безопасность регионов. — 2011. — № 1. — С. 135–139.

Abstract: the article analyzed the peculiarities of the legal status of Polish women at the Ukrainian province of the Russian Empire have in the second half of XIX – beginning of XX centuries. The basic rights of women in the civil, political, labour law. Found that belonging to the Catholic religion of Polish women led to the especially marriage law.

Key words: Polish women, women's rights, legal status, the Ukrainian provinces of the Russian Empire.